

Bírálati vélemény

„A posztszovjet térség etnikai földrajza a kezdetektől 2014-ig”

című doktori értekezésről

A Bottlik Zsolt által készített doktori mű jelentős tudományos eredményekkel gazdagítja a magyar társadalomföldrajzi irodalmat. A posztszovjet térség etnikai viszonyainak összetett kérdéskörét a szerző interdiszciplináris, de elsősorban tértudományi perspektívából vizsgálja meg. A kérdéskör elemzése nem előzmények nélküli, szemléletében a hazai geográfia régi hagyományát eleveníti fel. Ennek a tradíciónak szellemében, az értekezésben kiemelt jelentőségű az etnikai folyamatok részletes, többszemponútú elemzése a posztszovjet térségben.

A dolgozatban kiemelt jelentőséget kap az időbeli korszakolás kérdésköre, mely a nemzeti identitás kialakulására fókuszálva nem azonos a politika történeti korszakolással. Nagy hangsúlyt kap az etnikai areáliák vizsgálata, valamint a nyelvi koiné létrejöttének bemutatása.

Ezen témák föl válllása különös jelentőséggel bír, tekintettel arra, hogy a magyarországi etnikai földrajzban fontos, hogy ezek a megközelítések gyökeret verjenek, mivel mindenképpen megalapozottabb megállapítások megtételére adnak lehetőséget.

A szerző célja, hogy az Orosz Birodalom, illetve a Szovjetunió egykori területének (posztszovjet tér) etnikai dinamizmusát a földrajzi tér és a történeti dimenzió kontextusában értelmezze a kezdetektől 2010-ig követve.

Az értekezés vitathatatlan érdemeihez tartozik annak a részletes bemutatása, hogy a korábban létező politikai központok ma is identitáshordozó tényezőkné tekinthetők. Ennek legszemléletesebb példái Grúzia és Örményország, a Kijevi Rusz, valamint a Mongol Birodalom, s ezek történelmi hatása.

Fontosnak tartom kiemelni a dolgozat értékei között, hogy a vizsgált térségben a nyelvi koiné kialakulása az adott etnikai csoportok identitásában elsősorban a keleti szlávok, illetve a türk nyelvűek, valamint a grúzok és örmények csoportok esetében volt hangsúlyos. Viszont a Kaukázus vidék, Szibéria, és a Távol-Kelet területén élő többi nyelv a szovjet korszakig lényegében megmarad az ősállapotában, amelyet csak az orosz politikai terjeszkedés tört meg.

A kommunisták a cári birodalmat, annak asszimilációs politikája miatt a „népek börtönének” tartották. Ezután a fehérek „egy és oszthatatlan Oroszország” koncepciója jelent meg a köztudatban. A szovjet föderalizmus ezzel szemben egy ideig erősítette a nem orosz elemeket és próbálta visszaszorítani az oroszokat. Ehhez kapcsolódik az úgynevezett etnoterritóriumok kialakítása, melynek feltárása, folyamataik ismertetése a dolgozat egyik legértékesebb része.

Mindezen folyamatok ellenére a szerző bemutatja, hogy a kulturális kötődéseket az orosz/szovjet hatalmi politikáknak sem sikerült teljesen megszüntetnie a későbbiekben, s a kulturális kötődés is erősítette a csoportkohéziót. Vannak viszont példák arra, hogy a kulturális kötődés eltérő volta éppen töréspontot képez a különböző csoportok között.

Az etnikai areáliák, vagyis az együvé tartozás tereinek meghatározása fontos eredménye a dolgozatnak. Az együvé tartozás, a közösségtudat olyan kohéziót alakított ki ezen térségekben, melyet a geopolitikai helyzet megváltozása sem tudott megszüntetni.

A szerző a következő etnikai areáliákat azonosítja:

- Moszkvai Nagyfejedelemség keleti szlávjai
- Volga–Káma vidék
- turkesztáni területek, illetve az Arany Horda által uralt településterület
- tajga és tundra övezetében élő természeti népek
- nyugati kultúra pufferzónája
- Kaukázus-vidék.

Az dolgozat kétségkívül elismerendő alapját jelenti a lakosság etnikai összetételére vonatkozó statisztikai adatok GIS adatbázisba foglalása. Az adatok könnyebb kezelése miatt a szerző egy relációs adatbázisba integrálta a rendelkezésre álló adatokat. Az adatbázis előállításával számos lehetőség állt/áll rendelkezésre:

- Lehetővé vált a különböző nyelvi-, etnikai-, illetve kulturális/vallási kategóriák rendszerezése.
- Az adatok területi rendezése és azok különböző szinteken történő térképezése valósulhatott meg.
- Az adatbázis tartalmazza a 20. században létrehozott etnoterritóriumokat és lakosságuk etnikai összetételét. Ezek alapján további összefüggések voltak bemutatathatók.

Mindezen vitathatatlan eredmények mellett a bírálónak hiányérzete is volt. Az ilyen térinformatikai adatbázis ugyanis olyan lehetőségeket is biztosított volna, melyeket a szerző nem aknázott ki. A 46 térkép óriási munkával és adatháttér felhasználásával készült. Bár a szerző jelzi, hogy készítésük kapcsán egyrészt a magyar, másrészt a szovjet kartográfiai hagyományokra alapoz, de a bíráló egy disszertációtól nem csak a hagyományokat, hanem a jelen kor elemzési lehetőségeinek kiaknázását is várna. Így magam a következő problémákat látom a disszertációban. Egyrészt a kevesebb jobb elvét talán érdemes lett volna figyelembe venni. Lásd például a 34. és a 35. ábra kördiagrammjai. Bármennyire is érdemként emeli ki a szerző a különböző népek esetén alkalmazott színezés jelentőségét és módját, az ennek ellenére – a sok etnikai csoportnak köszönhetően – az nem átlátható. Esetenként nem volt világos az ábrákon alkalmazott kategorizálás sem. Például a 33. ábrán a változás dinamikája tekintetében mit tart csekély, mérsékelt, jelentős, intenzív és nagyon intenzív változásnak?

Csak zárójelben jegyzem meg, hogy nem tartom szerencsésnek az ábrák és a táblázatok főszöveg utáni közlését. Ez az olvasó dolgát nagyban megnehezíti a gondolatmenet követésében. Helyesebb lett volna az ábrákat, táblázatokat a szövegbe beillesztve közölni, még akkor is, ha a tördelésben némi nehézséget okoz.

A bíráló által hiányolt térképészeti megoldások ugyan eltérnek a szerző által jelzett hagyományoktól, mégis a modern társadalomföldrajz által alkalmazott elemzési lehetőségeket biztosítanak.

A dolgozatból hiányzóknak érzem:

1. Az etnikai diverzitásra, illetve annak változására vonatkozó térképeket
2. A dolgozatban ugyan számtalanszor elhangzik a törésvonal kifejezés, a szerző mégsem törekszik annak vizualizációjára. Ebben a tekintetben a területi egységek közötti határvonal vastagságával lehetett volna ábrázolni a vizsgált jelenség tekintetében a két területegység közötti különbségeket.
3. Sok esetben, különösen az orosz népesség térbeli eloszlásának vizsgálatánál lett volna célszerű a topologikus térkép alkalmazása. Ezek Duncan és szerzőtársai, valamint Gastner és szerzőtársai munkái alapján olyan speciális tematikus térképek, illetve kartogramok, ahol a térképeken az eredeti topológia alapvető elemei ugyan megmaradnak, vagyis az eredetileg szomszédos területegységek itt is szomszédosak, a területegységek nagysága viszont az ábrázolandó társadalmi-gazdasági volumennel arányos.

4. Végül, de nem utolsósorban a térbeli mintázat elemzése vonatkozásában célszerű lett volna a területi autokorreláció különböző lokális statisztikai mutatóinak (Local Moran I, Local Geary, stb.) használata.

Mindezen a klasszikus térképi megjelenítésen túli összetettebb, elemző jellegű térképek hiányában nem teljesen értek egyet azzal, hogy a térség főbb etnikai földrajzi jellemzőit az elkészített térképek önmagukban is „elmesélik”.

Mindezen fenntartások mellett viszont elismeréssel kell szólnom térképek névanyagáról, illetve a szövegben szereplő topográfiai egységek neveiről, valamint a magyarul ritkán használatos etnonímákról. A dolgozatban szereplő névanyag a térséggel foglalkozó jövőbeli kutatások alapján fogja képezni.

Tézisben kerül megfogalmazásra és magam is nagyon fontos megállapításnak tartom, hogy a posztszovjet térre rendelkezésre álló adatok etnikai földrajzi feldolgozása komplex módon reflektál a recens geopolitikai folyamatokra is. Mellyel kapcsolatban a közeljövőben érdemesnek tartom a kutatás jelzett folytatását.

A doktori munka következő téziseit fogadom el új tudományos eredményként: 1., 2., 3.1., 3.2., 3.3., 4., 5, 6., 8. és 9. téziseket. A doktori értekezés 7. tézise, bár jelentős, – de a jelzett hiátusok miatt – nem tekinthető új tudományos eredménynek.

A doktori munka kiemelkedő tudományos eredményei mindenképpen indokolják az MTA doktora cím megszerzését, az értekezést nyilvános vitára alkalmasnak tartom, és a nyilvános védés kitűzését javaslom.

Budapest, 2025. május 30.

dr. Tóth Géza
egyetemi tanár
az MTA doktora